

S. Alekseev

HISTORICAL FEATURES OF THE TRANSFORMATION OF THE SOCIAL-ECONOMIC STRUCTURE OF THE UKRAINIAN POPULATION IN 1991–2004

The main social-economic and political factors which form the definite preconditions and directions, trends and features of the process of the transformation of the social-economic structure of the population of Ukraine during the transitional period to a market are analyzed in the article. The process of the property stratification, its consequences and the formation of a new social-economic structure of Ukrainian society is pointed out.

Key words: Ukraine, transformational processes, social policy, social-class structure, middle class, social-labour relations.

© С. Алексєєв

Надійшла до редакції 15.02.2011

УДК 94 (477.86) "364": 321.74 "194"

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЄ ЖИТТЯ НА СТАНІСЛАВЩИНІ В УМОВАХ НАЦИСТСЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ

ІГОР АНДРУХІВ,

*доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії держави і права
Прикарпатського юридичного інституту*

Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Івано-Франківськ

ВОЛОДИМИР КОВАЛИК,

*кандидат історичних наук, завідувач кафедри історії держави і права
Прикарпатського юридичного інституту*

Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Івано-Франківськ

У статті висвітлено особливості культурно-освітнього життя на Станіславщині в умовах нацистської окупації. Охарактеризовано стан розвитку освіти та наявні типи освітніх закладів; проведення заходів культурологічного характеру; діяльність громадських товариств; показано роль Українського Центрального Комітету та його структур у культурно-освітньому житті краю.

Ключові слова: Станіславщина, Український Центральний Комітет, нацистській окупаційний режим, освіта, культура, громадські організації.

Постановка проблеми. Події Другої світової війни за роки незалежності України знайшли широке висвітлення у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Одне із центральних місць посідає тема нацистського окупаційного періоду. Штучно розподілене в трьох адміністративно-територіальних одиницях - Рейхскомісаріаті "Україна", дистрикті "Галичина" (у складі Генеральної губернії) та Трансністрії, населення України порізно відчуло на собі окупаційний режим, що, відповідно, впливало як на його повсякденне життя, так і на прояви в різних формах опору окупантам. Комплексне дослідження з висвітлення різних сфер життя на цих адміністративних територіях становить науковий та суспільний інтерес. Саме це й зумовлює наукову актуальність і практичну значущість історіографічного аналізу теми, заявленої в назві статті.

Об'єктом дослідження є становище населення України в умовах нацистського окупаційного режиму. **Предметом** - особливості та форми проявів культурно-освітнього життя на Станіславщині в умовах цього режиму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Побіжно різні аспекти життя на Станіславщині, що входила до дистрикту "Галичина", висвітлено в працях Н. Антонюк [3], В. Лаврищука [8], Р. Офіцинського [9], у збірниках документів [12-14] і наукових працях [5, 11], спогадах очевидців та учасників тих подій [1, 2, 4, 6, 10, 16].

Разом із тим, питання культурно-освітнього життя українського населення Станіславщини (з 1962 р. - Івано-Франківська область) в умовах окупації висвітлено недостатньо.

Метою статті є дослідження особливостей організації та функціонування закладів освіти й колективів художньо-театральної самодіяльності; форм проведення культурно-освітніх заходів; ролі в організації культурно-освітнього життя українських громадських товариств.

Виклад основного матеріалу. Проголошений 30 червня 1941 р. у Львові членами ОУН(б) "Акт відновлення Української державності", започаткував процес державотворення на місцях. Вищим органом влади,

до створення центральної влади у Києві, проголошувалося Крайове Тимчасове Правління Західних Областей України (КТП ЗОУ) на чолі з Я. Стецьком. Але оскільки в плани нацистів не входило відродження Української держави, то процес державотворення був перерваний указами Гітлера від 17 і 22 липня 1941 р. про створення на територіях колишніх східногалицьких воєводств (Львівського, Станіславського, Тернопільського) п'ятого дистрикту "Галичина" із центром у Львові. На підставі розпорядження генерал-губернатора Ганса Франка від 1 серпня дистрикт офіційно ввійшов до складу Генеральної губернії [37].

В адміністративно-територіальному плані до дистрикту входило 16 округ, із яких на території Станіславської області було створено чотири: Городенківську (Городенківський і Тлумацький повіти), Калуську (Войнилівський і Калуський повіти), Коломийську (Коломийський, Косівський, Снятинський повіти) та Станіславську (Делятинський, Надвірнянський, Рогатинський і Станіславський повіти) [38].

Згідно з розпорядженням губернатора дистрикту, розпочався процес створення органів самоврядування на зразок колишнього польського устрою. Перший рівень складали сільські громади, другий - повітові управи й третій - окружні управи. Міста творили самостійну одиницю самоврядування [39]. Органи самоврядування займалися справами шкільництва, охорони здоров'я, суспільної опіки, будівництва й утримання шляхів, фіскальною системою, громадськими роботами тощо.

Слід зазначити, що німецька адміністрація намагалася залучати до співпраці досвідчених чиновників зі складу колишніх обласних та повітових українських урядів. Однак, за словами В. Яшана, який у період окупації був заступником голови обласної управи, серед українців "дуже важко було таких людей дістати". Тому в більшості до повітових та окружних урядів "діставалися майже самі поляки, тому що вони в тих урядах працювали за Польщі, мали практику і їх відразу можна було поставити до праці" [16, с. 66].

З метою навчання кадрів низових ланок органів самоврядування у Львові, Станіславі, Тернополі, а також в окремих повітових містах було відкрито спеціальні курси, умовами зарахування на які була заява до відділу внутрішніх справ дистрикту, завізована місцевим старостою, а також певний освітній рівень і досвід роботи - 3 класи гімназії і наявність адміністративної практики або 6 класів гімназії для осіб без досвіду адміністративної роботи. Слід зазначити, що станом на 1 грудня 1941 р. курсове навчання пройшла 581 особа, у тому числі: 132 вийти, 6 волосних секретарів, 79 помічників секретарів [40]. Окрім спецдисциплін (адміністративне, цивільне, кримінальне право, діловодство, бухгалтерія) вивчався і короткий курс німецької мови.

Окупаційна адміністрація дозволила діяльність на території дистрикту Українського Центрального Комітету (УЦК), очолюваного проф. В. Кубійовичем. До окупації Галичини УЦК упродовж 1939-1941 рр. активно займався питаннями організації культурно-освітнього та господарсько-економічного життя українців на території Генерал-губернаторства (німецької окупаційної зони), виступаючи водночас посередником між нацистською адміністрацією та українським громадянством. Зокрема відзначимо, що станом на березень 1941 р. у Генеральній губернії, де проживало до 600 тис. українського населення, під керівництвом УЦК діяло 957 українських шкіл (914 початкових, 12 приватних, 2 середні), у яких навчалася 96946 учнів. Крім того,

було 9 сільськогосподарських шкіл (2368 учнів), 6 господарських (203 учні), 7 торговельних (610 учнів), 5 промислових (270 учнів), одна реміснича (32 учні) й одна технічна школа (70 учнів). Навчальний процес забезпечувало 1545 учителів-українців [37].

За домовленістю з окупаційною адміністрацією у Львові спочатку було створено представництво УЦК під назвою "Бюро праці для українців у Генеральній губернії і Рейху", а в жовтні - Український Крайовий Комітет (УКК) як посередницький орган між українським населенням та окупаційною адміністрацією на теренах дистрикту. Головою УКК було обрано д-ра Костя Паньківського [18].

В усіх округах дистрикту було створено окружні, в повітах - повітові, у волостях - волосні комітети, а в селах УКК представляли "мужі довір'я". Станом на грудень 1941 р. у дистрикті діяло 26 окружних, 41 повітовий, 109 волосних комітетів і 965 - мужів довір'я [41].

У лютому 1942 р. УКК злився з УЦК, а натомість у Львові створено "Діловий осередок" УЦК, який очолював д-р К. Паньківський, ставши одночасно заступником голови УЦК. Головна мета як УКК, так і "Ділового осередку", за словами В. Кубійовича, полягала в тому, щоб "у цій жахливій війні український народ, хоча б тут, у т. зв. Генеральній губернії, зазнав якнайменше втрат, щоб скріпити наш стан посідання, зокрема в напівпустілих (після нацистського винищення жидів) містах, а навіть творити деякі культурні цінності" [7, с. 104].

Саме в культурно-освітній площині й працював УЦК та його "Діловий осередок", оскільки значних обмежень у цьому напрямку для українців дистрикту окупаційна влада не проводила. Навпаки, було дозволено відновити окремі українські товариства й часописи, заборонені радянським режимом. Усе ж окремим із них була поставлена вимога змінити назви, вважаючи, що попередні їх назви були "виразниками самостійницького духу". Зокрема, "Просвіта" змінила назву на "Українське освітнє товариство", жіноче товариство "Союз Українок" - на "Жіноча служба України", замість відродженого в період "державності" членами ОУН товариства "Січ" було створено відділ "Опіки над молоддю" при УЦК, осередками якого в містах і селах були "Курені молоді". Газета "Самостійна Україна" змушена була змінити назву на "Українське слово". Усі відроджені українські товариства й легальні часописи діяли під контролем відділів культурної праці УЦК і УКК. Необхідно відзначити, що нацисти не забороняли вживати слова "Україна", "Галичина" й похідні від них, як це робила до того польська окупаційна влада. Крім того, на відміну від попереднього більшовицького режиму, у Генеральній губернії в 1941-1944 роках виходило українською мовою 76 різних за жанрами газет і журналів, із яких 15 - на Станіславщині (7 - у Станіславі, по три - у Коломиї та Калуші й два - у Рогатині) [3, с. 213-215].

Водночас, центральним питанням у діяльності УЦК і УКК залишалася культурно-освітнє життя. Зокрема, з утворенням дистрикту "Галичина" структура шкільного управління визначалася спеціальним розпорядженням генерал-губернатора від 16 березня 1940 р., згідно з яким усе шкільництво в дистриктах підпорядковувалося Головному відділу науки і навчання при уряді Генеральної губернії [24]. Згідно з розпорядженням начальника відділу д-ра Вацке, усі школи в дистрикті "Галичина" отримали статус державних навчальних закладів і безпосередньо підпорядковувалися відділові науки і навчання при уряді дистрикту, який складався з підвідділів, що контролювали стан загальних, фахових, вищих та приватних шкіл. Згідно з розпо-

рідженням окупаційної адміністрації, усі діти української й польської національності 1928-1934 рр. народження були зобов'язані ходити до школи. Водночас суворо заборонялося приймати до українських та польських шкіл єврейських дітей [17].

Головний відділ науки і навчання визначав структуру й типи навчальних закладів, здійснював загальний нагляд за станом навчання й виховання, а також розробляв типові плани навчального процесу для навчальних закладів, контролював підготовку та перепідготовку вчительських кадрів. В округах та повітах (містах) шкільництво було під контролем радників, які здійснювали безпосереднє керівництво шкільними справами на своїй території, та відповідних відділів, які через інститут шкільних інспекторів здійснював контроль за ходом навчального процесу в різних типах навчальних закладів. Шкільні радники призначалися терміном на два роки [20]. Радниками та керівниками відділів науки й навчання могли бути лише громадяни німецької держави чи німецької національності, а шкільними інспекторами дозволялося бути як українцям, так і полякам. Не допускалися до цих посад лише євреї, які не мали права створювати свої школи.

Усі інші додаткові навчальні заклади мали публічний характер. Зокрема, різного роду навчальні курси з певного профілю могли відкриватися лише при державній фаховій школі. Дозвіл на таку навчальну діяльність видавався чиновниками органів влади. Це ж саме стосувалося й приватних шкіл (загальноосвітніх і фахових).

До нового навчального року (початок якого у зв'язку з війною було перенесено в дистрикті на початок жовтня) планувалося підготувати 4000 шкіл, із яких 8 - середніх (три - у Львові, та по одній у Сокалі, Тернополі, Чорткові, Станіславі, Стрию), а решта - початкові й виділові (семикласні) [23]. Крім того, планувалося відкрити 3 учительських семінарії - дві чоловічі (у Львові й Самборі) та одну жіночу в Бережанах [17].

Згідно з розпорядженням шкільної влади, відкриття української школи в населеному пункті було можливим при наявності 40 дітей [18]. Якщо їх було менше, але не менше 20-ти, то громада мала право відкрити українську приватну школу; або ж віддати дітей до польської школи, де їм в обов'язковому порядку мали забезпечити вивчення української мови як окремого предмету. Приватні школи утримувалися коштом власників, якими здебільшого були вчителі, та на пожертви батьків.

Перед початком навчального року, згідно з розпорядженням Головного відділу науки і навчання з українських шкіл було вилучено всі підручники радянського та польського зразка (хоча й написаних українською мовою) і замінені підручниками, написаними фахівцями з УКЦ [21].

Навчальний рік у дистрикті "Галичина" розпочався 4 жовтня 1941 р. У межах колишньої Станіславської області учні приступили до навчання в 442 школах, у тому числі: у Станіславі - в 6 українських та одній німецькій школі, у Коломиї - в 4 українських і 3 польських, у Калуші - в одній українській та одній польській школах [22]. Однак навчальний процес розпочався у менш ніж половині шкіл, яких до початку війни налічувалося в області 999, а навчанням тоді було охоплено понад 190 тис. дітей [12, с. 47]. Зменшення більш як на половину шкіл та учнів було зумовлено відсутністю достатнього державного фінансування, нестачею кваліфікованих учительських кадрів, невідготовленістю значної кількості шкільних приміщень до навчального року. Зокрема, лише 60 % учителів, які розпочали навчальний рік, мали відповідну фахову кваліфікацію, а 40 %

учительських посад займали студенти, гімназисти та учні старших класів учительських семінарій.

Оскільки з державних джерел фінансування було мізерним, то на звернення УЦК розпочався збір коштів для підтримки українських шкіл. Зібрані кошти дали можливість довести кількість шкіл на Станіславщині наприкінці 1941-1942 н. р. до 911 й охопити навчанням 90 % дітей шкільного віку. Навчальний процес забезпечувало 1500 вчителів. Загалом у дистрикті "Галичина" функціонувало 3105 українських шкіл, у яких навчалось 495000 учнів, а навчальний процес забезпечувало 7700 вчителів [28].

На кінець 1942-1943 н. р. кількість шкіл, учителів та учнів у силу різних причин дещо зменшилася. Зокрема, діяло 3032 школи, у яких навчалось 484730 учнів, а кількість учителів зменшилася до 7098 осіб [45, с. 67].

Дещо складнішою була ситуація з розвитком українських середніх шкіл. Зокрема, у 1941-1942 н. р. влада дала дозвіл на відкриття лише 10 гімназій в окружних центрах, зокрема трьох у Львові, по одній у Бережанах, Коломиї, Сокалі, Станіславі, Стрию, Тернополі, Чорткові [45, с. 68]. Однак із допущених у липні 1942 р. до складання іспитів на атестат зрілості 409 гімназистів склали успішно іспити лише 342 [45, с. 68].

Завдяки клопотанням УЦК було відновлено діяльність й українських учительських семінарій із чотирирічним навчанням. Зокрема, у 1941-1942 н. р. крім семінарії в Криниці, яка діяла з 1940 р., було відкрито семінарії в Яворові (210 учнів), Самборі (187 учнів) та в Рогатині (331 учнів). Протягом 1942-1943 н. р. удалося відкрити ще три нові семінарії у Львові (260 учнів), Бучачі (236 учнів) та Грубешові (99 учнів). Однак не було відкрито жодної жіночої вчительської семінарії, а лише діяв один клас на 30 учениць при Львівській семінарії. Разом в учительських семінаріях у 1942-1943 н. р. навчалось 1745 учнів, тоді як для забезпечення повноцінного навчального процесу в українських школах потрібно було понад 2000 вчителів [42].

Приділялася увага й розвитку фахового шкільництва, у чому, перш за все, була зацікавлена окупаційна влада. Так, якщо в 1941-1942 н. р. у дистрикті діяло 142 фахові школи, де навчалось 13500 учнів [19], то в 1942-43 н. р. кількість учнів у ремісничих школах зросла на 143,2 % серед хлопців і на 174,4 % серед дівчат [36]. Зокрема на Станіславщині діяло 37 фахових шкіл, із них 8 - у Станіславі, у яких навчалось понад 6 тис. учнів [35].

Вищі навчальні заклади розпочали навчальний процес лише навесні 1942 р., зокрема медичний (722 студенти), ветеринарний (260 студентів), фармацевтичний (125 студентів), політехнічний (400 студентів на п'яти факультетах: будівельному, архітектурному, хімічному, машинобудівному, електротехнічному) та сільськогосподарський (107 студентів) інституту [25]. У листопаді 1942 р. на базі факультету сільськогосподарського інституту було відкрито інститут лісової інженерії. У формі державної музичної школи відновилося навчання у Львівському музичному інституті ім. Лисенка [26], а в 1943 р. розпочалося навчання у Львівській державній вищій торговельній школі [27]. Однак необхідно відзначити, що в усіх вищих навчальних закладах Львова студенти-українці становили не більше 40 %, а решта - студенти польської та німецької національності. Водночас, незважаючи на зусилля голови міста Ю. Полянського, а також відомих учених І. Крип'якевича, В. Сімовича та інших, відновити навчання у Львівському університеті окупаційна влада так і не дозволила.

Окрім освіти, УЦК і УКК приділяли увагу й відродженню культурно-мистецького життя. Зокрема, ста-

раннями культурно-освітнього відділу Станіславського окружного комітету УЦК, який очолював проф. Антон Княжинський, із 7 до 29 березня 1942 р. в області вперше відбулося масове відзначення роковин народження Т. Шевченка, оскільки як за польського, так і радянського режимів проведення Шевченківських днів заборонялося.

До програми Шевченківських днів входило проведення урочистих зборів, концертів, аматорських вистав, літературних вечорів, виставок. Так, у Станіславі урочисті збори відбулися 7 березня, у них узяли участь голова окружного комітету М. Лепкий, єпископ-помічник Іван Лятишевський, голова "Українського освітнього товариства" проф. Юліан Каменецький та інші відомі діячі краю.

9 березня в колишньому приміщенні українського "Сокола" (нині тут знаходиться товариство "Просвіта") відбувся урочистий концерт за участю відомих львівських співаків О. Лозицької (сопрано), Д. Йохи (баритон) та В. Тисяка (тенор). А в приміщенні історико-краєзнавчого музею із 15 до 29 березня діяла широкопланова експозиція "Шевченко і про Шевченка" [44].

Відновив свою діяльність й обласний історико-краєзнавчий музей, який знаходився в одноповерховому будинку по вул. Германа Герінга, 8 (нині - вул. Чорновола). Експозиція складалася із 16 тематичних розділів і була представлена експонатами, взятими з фондів "Музею Покуття" (Коломия), "Рідної Школи" (Станіслав), "Гуцульщини" (Жаб'є), а також із фондів Духовної семінарії та приватної колекції братів Гільовських із Яремчі. Музей мав три відділи: природничий, етнографічний та історичний. Зазначимо, що під час відступу міста більшовиків музей був пограбований, зокрема, вони мали наміри вивезти всі експонати музею, але не встигли й вивезли лише цінну колекцію старих монет, старовинні ікони та окремі речі побуту: ліжники, килими, вишивки, зразки одягу, посуду тощо [31].

Розвивалося й театральне мистецтво як у професійних театрах Станіслава й Коломиї, так і в містах і селах краю завдяки аматорським колективам, що діяли при осередках "Українських освітніх товариств". Зокрема, коломийські театри до 1 вересня 1942 р. дали 174 вистави, які відвідало 191200 глядачів. До репертуару входили такі відомі п'єси, як "Наталка Полтавка", "Невільники", "Маруся Богуславка", "Запорожець за Дунаєм", "Майська ніч", "Назар Стодола", "Мартин Боруля", "Гетьман Дорошенко", "Катерина" та інші. Крім того, з липня 1942 р. при театрі почав діяти "Гуцульський балет", балетмейстером якого був Ярослав Чуперчук із Криворівні [32].

Популяризував театральне мистецтво в містах і селах Прикарпаття й колектив обласного драматичного театру імені І. Франка, який розпочав новий театральний сезон 1942 р. прем'єрою п'єси Б. Грінченка "Степовий гість" [33], забороненої за радянської влади.

З ініціативи окружних відділів культурно-освітньої праці в усіх округах (Станіславському, Коломийському, Калуському) у серпні 1942 р. пройшли крайові конкурси хорових та аматорських колективів, а також "Свято української пісні" та інші масові культурно-мистецькі заходи. Про масштабність мистецького життя краю свідчить хоча б той факт, що лише в Станіславській окрузі станом на січень 1943 р. діяло 140 аматорських драматичних та хорових колективів. Добре знаними в Станіславській окрузі були хорові колективи сіл Чернівець (створений у 1896 р.), Микитинець і Угринова Горішнього (1925 р.), Хом'яківки (1926 р.) та Підлужжя (1928 р.). Найбільшим за складом учас-

ників був драмгурток із с. Колодіївка, у якому брало участь 19 жінок і 29 чоловіків [34].

Значна увага приділялася й вихованню та фізичному загартовуванню української молоді. При відділі "Опіки над молоддю" діяли дві секції, одна з яких займалась дітьми від 8 до 13 років, друга - від 13 до 18 років. Кожна з них керувалась у своїй діяльності Статутом та "Правильником", які визначали організаційні, ідеологічні й виховні форми та методи роботи. Первинні осередки в містах і селах складали "Курені молоді", до яких входили "Курені новаків" (8-12 років) та "Курені юнаків" (12-18 років). Курені, у свою чергу, ділилися на чоти й гуртки. "Курені молоді" наслідували традиції довоєнних пластунів, а головою секції "Опіки над молоддю" при окружному комітеті УЦК був Олександр Тисовський, колишній засновник "Пласту". Крім того, при відділі "Опіки над молоддю" діяли "Студентська секція", "Секція підготовки тіловиховників" та інші. Зокрема, 6-8 березня 1942 р. секція "Опіки над молоддю" організувала в Станіславі перший навчальний курс "провідників молоді", учасниками якого було 50 осіб. Програма передбачала заняття в таких напрямках, як: "1) ідеологічний вишкіл, 2) організація роботи в УУМ (Українській управі молоді. - Авт.) і тіловиховній секції, 3) географія та історія України, 4) організаційна схема УЦК".

10 березня 1942 р. за ініціативою секції "Опіки над молоддю" відбулися організаційні збори українських студентів Станіславської округи, на яких було створено "Студентську секцію" під головуванням студента М. Рудка [43].

Наприкінці травня 1942 р. члени УЦК здійснили інспекційні поїздки по округах дистрикту, під час яких вивчали роботу повітових делегатур та окружних комітетів. На нараді активу в Рогатині, яка відбулася 2 червня, голова УЦК проф. В. Кубійович зокрема відзначив, що скрізь, де він побував, "помітна позитивна праця окружних комітетів, покращується робота їх апарату. Повітові делегатури майже скрізь охопили свою територію і є справжніми осередками національного життя. Але найголовнішим наслідком поїздки по округах стало те, що в безпосередніх зустрічах із широкими колами населення, знайомства з краєм провід УЦК дійшов висновку: обраний шлях є правильним і ним треба йти непохитно далі" [29].

Необхідно відзначити, що УЦК залучав українців до своїх низових структур не лише добровільно, а певною мірою й примусово. Справа в тому, що УЦК отримав від німецької адміністрації право видавати посвідчення особи тим українцям, які проживали на теренах Генеральної губернії. У першу чергу, посвідки видавалися тим, хто був членом УЦК. Тому, як відзначала із цього приводу місцева газета "Станіславське слово", ті, хто не був членом УЦК і змушений був "нагадувати собі про Український Комітет тільки в якійсь великій потребі", "мусів хоча б тільки з konieczності (необхідності. - Авт.) вступити в члени Комітету" [30].

Відносно сприятлива ситуація в культурно-освітньому житті значно погіршилася після невдалого рейду в липні 1943 р. на Прикарпаття партизанського з'єднання під командуванням С. Ковпака. Цей рейд не стільки завдав відчутного удару по окупантах, як спровокував репресії проти місцевого населення. Зокрема, 10 жовтня 1943 р. на території дистрикту було запроваджено надзвичайний стан, який тривав до липня 1944 р. і супроводжувався масовими облогами, прилюдними розстрілами заручників, примусовим вивезенням на роботи до Німеччини, що є темою окремого дослідження. Тут лише зазначимо, що тільки впродовж

жовтня - листопада 1943 р. на Станіславщині було прилюдно страчено 191 особу й вивезено до Німеччини понад 15000 осіб. А за період із жовтня 1943 р. до липня 1944 р. було розстріляно 1571 особу за підозрою у зв'язках із ОУН-УПА, у тому числі понад 100 осіб - "за сприяння жидам" [15, с. 172-173]. Серед розстріляних було й 11 п'ятнадцятирічних учнів торговельної школи в Калуші, прилюдно знищених 3 листопада 1943 р. За спогадами В. Яшана, "розстріл тих учнів - це був один із найжорстокіших злочинів станіславського гестапо" [16, с. 98], оскільки до цього таких прилюдних розстрілів неповнолітніх на Прикарпатті не проводилося.

Показовий випадок стався в неділю, 14 листопада 1943 р., у театрі ім. І. Франка в Станіславі. Під час 3-ї дії вистави "Шаріка" до приміщення театру з криком і лайкою увірвалася поліція й гестапо. Усім глядачам наказали підняти руки вгору й розпочали обшук. Під час обшуку під одним із крісел третього ряду гестапівці знайшли п'ять пістолетів та гранату, які, за словами В. Яшана підкинув польський агент гестапо із фольксдойців. Після обшуку, який тривав кілька годин, гестапівці заарештували 140 глядачів, яких, скувавши по п'ять осіб ланцюгами, вивезли автомашинами до в'язниці. Під час допитів 4 осіб було замордовано, багатьох - покалічено, а 30, фізично здорових, відібрано для відправки на роботи до Німеччини.

Через три дні, 17 листопада, у приміщенні театру гестапівці влаштували показовий суд на 35-ма в'язнях (32 чоловіки і 3 жінки), який через гучномовці транслювався на площу біля театру, де зібралось кілька тисяч людей, переважно польської національності. Після коротких допитів, "судді" звільнили чотирьох, а всіх інших (у тому числі 3-х жінок) засудили до розстрілу, звинувативши у "співпраці" й "зв'язки" з ОУН, УПА та інших "державних злочинах". Після закінчення судової розправи, шуцполіцаї роздягали засуджених до білизни, зв'язували руки дротом ззаду і виводили з театру по 10 чоловік під мур єврейської синагоги, що знаходилася на відстані 20 м від театру, прив'язували до спеціально закопаних перед тим стовпів, і розстрілювали. За словами В. Яшана, "арештами, судом і екзекуцією українці були дуже пригноблені" [16, с. 108-109]. Тому закономірно, що після побаченого й пережитого українці довго не наважувалися відвідувати міський театр. Значно поменшало й інших культурно-мистецьких заходів у населених пунктах Станіславщини.

Висновок

Незважаючи на воєнне лихоліття та певні обмеження з боку окупаційної нацистської адміністрації, українське населення дистрикту "Галичина", у тому числі й Станіславщини, до жовтня 1943 р. мало відносно сприятливі умови й можливості для розвитку загальноосвітніх, фахових та вищих шкіл, культурно-мистецького життя, що загалом було продовженням традиційного укладу національного життя, тимчасово перерваного радянською владою в 1939-1941 рр.

Таке лояльне ставлення окупаційної нацистської адміністрації було вмотивоване, перш за все, намаганням не допустити спротиву місцевого населення в глибокому тилу, що могло б значно погіршити ситуацію на фронті, а також можливістю користуватися сільськогосподарськими та трудовими ресурсами краю.

В умовах надзвичайного стану, який супроводжувався масовими облавами, прилюдними розстрілами заручників, примусовим відправленням фізично здорового населення на каторжні роботи до Німеччини, активність культурно-освітнього життя на Станіславщині помітно знижується, особливо в плані проведен-

ня масових заходів національно-патріотичного змісту як під страхом можливих репресій, так і виходячи з етичних міркувань, оскільки проводити їх в умовах терору й репресій було аморально.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Альманах Станіславської землі. Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. Том 1. - Нью-Йорк - Торонто - Мюнхен, 1975. - 856 с.
2. Альманах Станіславської землі. Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. Том 2. - Париж - Сідней - Торонто - Нью-Йорк, 1995. - 900 с.
3. Антонюк Н. В. Українське культурне життя в "Генеральній Губернії" 1939-1944 рр.): За матеріалами періодичної преси / Н. В. Антонюк. - Львів : Місіонер, 1997. - 232 с.
4. Величківський М. Сумні часи німецької окупації (1941-1944 роки) / М. Величківський // Визвольний шлях. - 1965. - № 2. - С. 152 - 162; № 4. - С. 392 - 401; № 7 - 8. - С. 801 - 809.
5. Історія та культура Прикарпаття. Збірник наукових праць на пошану Петра Арсенича з нагоди його 70-річчя. - Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2005. - 560 с.
6. Коломия і Коломийщина: Збірник споминів і статей про недавнє минуле. - Філадельфія: Комітет коломиян, 1988. - 565 с.
7. Кубійович В. Мені 85 / В. Кубійович. - Мюнхен : Молоде життя, 1985. - 307 с.
8. Лавришук В. І. Фашистський окупаційний режим в західних областях України 1941-1944 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07. 00. 01 / В. І. Лавришук. - К., 1998. - 28 с.
9. Офіцинський В. Дистрикт Галичина (1941-1944). Історико-політичний нарис / В. Офіцинський. - Ужгород : Гражда, 2001. - 142 с.
10. Паньківський К. Роки німецької окупації / К. Паньківський. - Нью-Йорк - Торонто : Ключі, 1965. - 479 с.
11. Покуття. Історико-етнографічний нарис / [автор ідеї та керівник авторського колективу В. Марчук]. - Львів : Манускрипт, 2010. - 456 с.
12. Радянське Прикарпаття: 1939-1959. Документи й матеріали. - Ужгород : Карпати, 1964. - 536 с.
13. Сергійчук В. І. Десять буремних літ: Західноукраїнські землі у 1944 - 1953 рр. : Нові документи і матеріали / В. І. Сергійчук. - К. : Дніпро, 1998. - 942 с.
14. Сергійчук В. І. Український здвиг. Прикарпаття 1939-1955 / В. І. Сергійчук. - К. : Українська видавнича спілка, 2005. - 840 с.
15. Шанковський Л. Тринадцять літ // Альманах Станіславської землі. Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. Том 1. - Нью-Йорк - Торонто - Мюнхен, 1975. - С. 163-193.
16. Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станіславщини в Другій світовій війні, 1941-1944 / В. Яшан. - Торонто : Булава, 1989. - 284 с.
17. Бережанські вісті. - 1941. - 14 вересня.
18. Воля Покуття. - 1941. - 19 жовтня.
19. Краківські вісті. - 1943. - 21-22 листопада.
20. Львівські вісті. - 1942. - 4 вересня.
21. Львівські вісті. - 1941. - 9 вересня.
22. Львівські вісті. - 1941. - 14 жовтня.
23. Львівські вісті. - 1941. - 30 жовтня.
24. Львівські вісті. - 1941. - 5 листопада.
25. Львівські вісті. - 1942. - 1-2 березня.
26. Львівські вісті. - 1942. - 16 червня.
27. Львівські вісті. - 1943. - 31 березня.
28. Станіславське слово. - 1942. - 3 червня.
29. Станіславське слово. - 1942. - 7 червня.
30. Станіславське слово. - 1942. - 24 серпня.
31. Станіславське слово. - 1942. - 20 вересня.
32. Станіславське слово. - 1942. - 25 жовтня.
33. Станіславське слово. - 1942. - 8 листопада.
34. Станіславське слово. - 1943. - 3 січня.
35. Станіславське слово. - 1943. - 17 січня.
36. Тернопільський голос. - 1943. - 7 березня.
37. Українське слово. - 1941. - 15 серпня.

38. Українське слово. - 1941. - 2 грудня.
 39. Українське слово. - 1941. - 3 грудня.
 40. Українське слово. - 1941. - 7 грудня.
 41. Українське слово. - 1942. - 7 січня.

42. Українське слово. - 1942. - 22 лютого.
 43. Українське слово. - 1942. - 13 березня.
 44. Українське слово. - 1942. - 27 березня.
 45. Українська школа. - 1943-1944. - Ч. 1-3. - С. 67-68.

I. Andrukhiv, V. Kovalyk

CULTURAL AND EDUCATIONAL LIFE OF STANISLAV REGION TERMS OF NAZI OCCUPATION

In the article the features of cultural and educational life are reflected on Stanislav region terms of Nazi occupation. Development of education status and present types of educational establishments is described; leadthrough of measures of cultural character; activity of public societies; the role of Ukrainian Central Committee and his structures is rotined in cultural and educational life of edge.

Key words: Stanislav region, Ukrainian Central Committee, Nazi occupation regime, education, culture, civil society organizations.

© I. Андрухів, В. Ковалик
 Надійшла до редакції 17.02.2011

УДК 94(477.83/.86)+94(438) "1867 - 1914"

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ СТОСУНКИ В ГАЛИЧИНІ ПІД ЧАС ПАРЦЕЛЯЦІЇ ПОМІЩИЦЬКИХ МАЄТКІВ 1867–1914 рр.

МИКОЛА ВІТЕНКО,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії слов'ян Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

Автор розглядає процес роздроблення поміщицьких маєтків у Галичині в 1867-1914 рр., спроби польських політичних партій та економічних організацій обмежити доступ українських селян до купівлі земель збанкрутілої шляхти, переселення польських колоністів на українські етнічні землі та вплив польської колонізації Східної Галичини на польсько-українські відносини.

Ключові слова: Галичина, польсько-українські відносини, боротьба за землю, парцеляція.

Постановка проблеми. Польсько-українські відносини мають тривалу й суперечливу історію. Вивчаючи їх, сучасні українські дослідники звертають увагу переважно на проблеми політичної історії. Однак політичне протистояння між двома народами, яке в ХХ ст. призвело до кількох війн, було результатом зіткнення економічних і соціальних інтересів поляків та українців. Міжнародні соціально-економічні суперечності накопичувалися впродовж тривалих періодів мирного співіснування. Знаковим було земельне питання. Воно виникло в Галичині після ліквідації династії Габсбургів панщини в 1848 р. і почало стрімко загострюватися після надання краю певної автономії в 1867 р. Цьому сприяла ціла низка причин, але однією з визначальних було намагання місцевої польської великої земельної аристократії вирішувати економічні та соціальні проблеми політичним шляхом. Попри значну актуальність для сучасної України (вирішення та ігнорування конфліктних питань приватної власності у великих містах, курортно-кліматичних зонах і зонах відпочинку, боротьба між дрібними землевласниками се-

лянами і великими аграрними компаніями, контрольованими іноземним капіталом тощо), вивчення впливу земельного питання на характер міжнародних відносин у Галичині зараз майже не проводиться. Відповідно стаття відповідає вимогам часу й може містити міркування щодо уникнення в сучасній Україні конфліктних ситуацій, спричинених дискримінацією за економічною, майновою чи національною ознаками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із перших дослідників, що розпочали вивчення питання впливу парцеляції поміщицьких маєтків на польсько-українські відносини були Ю. Бачинський [8], В. Будзиновський [11], Т. Войнаровський [12], Ю. Павликовський [35] та І. Франко [44, 45]. Цим науковцям і публіцистам удалося підрахувати кількість поміщицьких маєтків і земельних угідь, що були розпарцельовані, кількість земель, придбаних українськими та польськими селянами в 1867-1914 рр. Водночас названі дослідники не провели дослідження, присвяченого рушіям сил парцеляційних процесів, не виз-